

Міністерство освіти і науки України
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола
Юридичне відділення

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисциплін:

«Цивільне право», «Цивільне процесуальне право»

на тему:

**ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Виконав:

студент групи Пб 41
Омелянюк Ілля

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент
Гелецька Ірина Олександрівна

Національна шкала: _____

Шкала коледжу: _____

Оцінка ECTS: _____

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ВІДУМЕРЛОСТІ СПАДЩИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	5
1.1. Сутність інституту та умови визнання спадщини відумерлою.....	5
1.2. Територіальна громада як специфічний суб'єкт спадкових правовідносин.....	8
1.3. Спадкова маса відумерлого майна.....	10
РОЗДІЛ 2. РОЗГЛЯД СПРАВ ЩОДО ВІДУМЕРЛОЇ СПАДЩИНИ В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	14
2.1. Підсудність, правила подання та зміст заяви.....	14
2.2. Процесуальні особливості доказування та розгляду справ даної категорії.....	17
2.3. Судове рішення як підстава виникнення права комунальної власності на майно.....	20
РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НАБУТТЯ СТАТУСУ ВІДУМЕРЛОЇ СПАДЩИНИ.....	23
3.1. Процедура передачі майна у комунальну власність територіальної громади.....	23
3.2. Механізми захисту прав спадкоємців у разі повернення відумерлої спадщини.....	25
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31

ВСТУП

Соціально-правове значення інституту відумерлої спадщини полягає насамперед у забезпеченні стабільності цивільного обороту шляхом ефективного усунення стану безхазяйності об'єктів спадкування. Забезпечення впорядкованості та завершеності відповідних правовідносин сприяє не лише зміцненню правопорядку, а й раціональному використанню майна, яке втратило власника. Варто наголосити, що головна роль цього інституту полягає саме в нівелюванні негативних наслідків безхазяйності майна, а не в механічному поповненні активів територіальних громад, що підкреслює його правоохоронну та регулятивну спрямованість.

Поступова еволюція та системне формування нормативного масиву, що регулює відносини відумерлості, призвели до виникнення цілісного правового утворення. Цей розвиток став можливим завдяки існуванню стійкого комплексу фактичних суспільних відносин, що охоплюють процеси виявлення, управління, судового визнання та подальшого розпорядження відумерлим майном. Наявність однорідного об'єкта та єдність методологічних підходів до регулювання дозволяють констатувати, що інститут відумерлості спадщини в системі права України є остаточно сформованим. Проте, попри об'єктивне існування цього утворення, у юридичній науці й досі залишаються дискусійними питання щодо його галузевої ідентифікації – чи є він інститутом публічного, цивільного або виключно спадкового права, що обумовлює необхідність подальшого теоретичного переосмислення його місця в системі національного права.

У сучасній судовій практиці справи про визнання спадщини відумерлою посідають одне з провідних місць за кількісними та якісними показниками. Високий рівень складності цієї категорії справ зумовлений передусім тривалим характером відповідних правовідносин, оскільки часовий проміжок між моментом відкриття спадщини та зверненням компетентного органу до суду в окремих випадках може обчислюватися десятиліттями, що значно ускладнює процес доказування та встановлення істини.

Відносини, пов'язані з визнанням спадщини відумерлою, традиційно перебувають у фокусі уваги провідних вітчизняних цивілістів та процесуалістів. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробили такі науковці, як Н. Бондаренко-Зелінська, М. Бориславська, Т. Волинець, Ю. О. Заїка, О. Є. Кухарев, А. С. Новосад, О. П. Печений, Н. Б. Солтис, О. Трач, С. Я. Фурса та інші.

Актуальність обраної теми дослідження посилюється тим, що питання правової природи переходу відумерлого майна у власність територіальної громади залишається одним із найбільш дискусійних у теоретичній площині. Слід також враховувати, що стаття 1277 ЦК України, яка є фундаментом цього інституту, зазнала суттєвих трансформацій у 2016 та 2023 роках. Ці законодавчі зміни суттєво коригують практику застосування норм та вимагають детального аналізу нових правових реалій, що виникають внаслідок визнання спадщини відумерлою.

Метою курсової роботи є комплексне розкриття теоретичних аспектів та детальний аналіз процесуального порядку визнання спадщини відумерлою відповідно до чинного законодавства України.

Досягнення поставленої мети передбачає послідовне вирішення низки наукових завдань, що включають ґрунтовний розгляд поняття та підстав визнання спадщини відумерлою, аналіз специфіки суб'єктного складу та об'єктної структури спадкової маси, а також з'ясування процесуальних правил подання заяви та особливостей судового розгляду справ цієї категорії. Крім того, особлива увага приділяється характеристиці судового рішення, з'ясуванню порядку переходу активів у комунальну власність у поєднанні з аналізом правових презумпцій, а також визначенню механізмів задоволення вимог кредиторів та захисту прав законних спадкоємців у разі повернення майна.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у процесі та внаслідок визнання спадщини відумерлою.

Предметом дослідження є сукупність правових засад, що регулюють інститут відумерлості, та цивільний процесуальний порядок здійснення судочинства у справах цієї категорії.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ВІДУМЕРЛОСТІ СПАДЩИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Сутність інституту та умови визнання спадщини відумерлою

Проблема чіткого термінологічного визначення дефініції «відумерла спадщина» існує у вітчизняній науковій спільноті з моменту її первинного включення у нормативно-правові акти. Зазначена наукова дискусія набула особливої гостроти та концептуального поглиблення після законодавчої заміни традиційного та тривалий час поширеного в цивілістиці терміна «виморочне майно» на сучасну правову категорію «відумерлість спадщини».

В українській юридичній доктрині щодо розуміння змісту та правової природи поняття «відумерла спадщина» склалися доволі полярні точки зору, які відображають багатогранність цього інституту. Так, Ю. О. Заїка вказує, що «відумерла спадщина – це специфічна підстава набуття майна померлого особливим суб'єктом - територіальною громадою, яка не має права відмовитися від спадщини за жодних обставин» [1, с. 137]. У контексті аналізу наведеного визначення варто звернути увагу на те, що науковець свідомо акцентує на імперативності норм, за якими територіальна громада об'єктивно не може відмовитися від прийняття такого майна. Відповідно, у разі законодавчої неможливості відмови від нього, виникає не право, а саме безумовний обов'язок набуття певні об'єкти в комунальну власність. Таким чином, Ю. О. Заїка головною особливістю відумерлої спадщини вважає те, що право власності на відумерле майно виникає виключно в силу обов'язку, а не як реалізація суб'єктивного права суб'єкта. Водночас у науковому дискурсі наявна і принципово інша думка, за якою категорично заперечується наявність у правовідносинах із визнання спадщини відумерлою ознак класичного спадкового правонаступництва [2, с. 253]. Зі свого боку, Н. Б. Солтис підходить до цього питання крізь призму процесуальності та вважає, що «відумерлість майна - це система дій (процедура) з виникнення права власності у територіальній громаді щодо майна, стосовно якого не виявлені спадкоємці як

за заповітом, так і за законом, або у разі усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття» [3, с. 375].

Юридична природа правовідносин, що об'єктивно мають місце у зв'язку із визнанням спадщини відумерлою, характеризується надзвичайною специфічністю. Структурно відповідні норми розміщені у статті 1277 книги 6 «Спадкове право» Цивільного кодексу України (далі по тексту - ЦК України) [4], що, у свою чергу, однозначної та вичерпної відповіді на фундаментальне питання про юридичну природу відумерлої спадщини не дає. Насамперед, така побудова кодексу дозволяє зробити попередній висновок про приналежність зазначених відносин до категорії спадкових, а саму територіальну громаду - зарахувати до числа своєрідних спадкоємців. Такий підхід, однак, навіть із формальних юридичних підстав не відповідає самій сутності інституту спадкування. Так, у ст. 1219 ЦК України означено лише два види спадкування: за заповітом і за законом. Не піддається жодному сумніву той факт, що зміст означеної статті має суворо імперативний характер і розширеному тлумаченню чи аналогії не підлягає. Якщо теоретично зважати на те, що перехід відумерлого майна є одним із специфічних випадків спадкового правонаступництва, то виникає цілком закономірне та логічне запитання: а до якого саме із легально закріплених видів спадкування такий перехід належить? Територіальна громада, виступаючи як потенційний суб'єкт набуття майна, не зазначена у жодній з п'яти передбачених законом черг спадкоємців. Окрім того, показовим є те, що стаття 1277 ЦК України законодавцем розміщена за межами глави 86 ЦК України «Спадкування за законом». Сама по собі ідея спадкування, а спадкування за законом особливо, історично та концептуально невід'ємно пов'язана із шлюбно-сімейними та родинними відносинами. Головним соціально-економічним призначенням спадкування є саме забезпечення майнових інтересів членів сім'ї спадкодавця шляхом гарантованого переходу після смерті власника його майна до найближчого оточення - батьків, дітей, онуків чи інших кровних родичів.

Так само не видається можливим розглядати перехід відумерлого майна і в якості одного з випадків спадкування за заповітом, оскільки якраз об'єктивна

відсутність заповіту (чи визнання його недійсним у судовому порядку) виступає однією із базових підстав для визнання спадщини відумерлою. У цьому контексті абсолютно слушною та науково обґрунтованою вважаємо позицію О. Є. Кухарєва, який переконливо доводить, що «якщо ж територіальна громада є спадкоємцем за заповітом, то положення ст. 1277 ЦК не застосовується, і спадкування здійснюється в загальному порядку на підставі положень глави 85 ЦК, у зв'язку з чим акт прийняття спадщини формалізується шляхом подання територіальною громадою заяви про прийняття спадщини нотаріусу» [5, с. 121].

Безпосередні підстави для ініціювання процедури визнання спадщини відумерлою закріплені у ч. 1 ст. 1277 ЦК України. Ця норма зобов'язує орган місцевого самоврядування (за місцезнаходженням нерухомого або основної частини рухомого майна) звернутися до суду у випадках відсутності спадкоємців, усунення їх від спадкування, неприйняття або відмови від спадщини [4]. Досліджуючи цей механізм, А. С. Новосад та А. І. Мамот підтверджують зазначений перелік, зауважуючи, що на практиці ці альтернативні підстави можуть існувати й одночасно [6, с. 32]. Зі свого боку, О. Є. Кухарєв наполягає, що для переходу майна до територіальної громади необхідна саме сукупність цих підстав, яка утворює єдиний юридичний склад [7, с. 33]. Вступаючи в полеміку, М. П. Баб'юк та О. А. Руденко цілком справедливо заперечують таку категоричність. Науковці доводять, що зі змісту закону випливає достатність настання хоча б однієї з умов: або повної відсутності спадкоємців, або ж їх наявності, але за умови відмови, неприйняття чи усунення від спадкування [8, с. 50].

Окремої уваги в межах досліджуваної проблематики заслуговує ще один вагомий аспект. Згідно із нормами ч. 2 ст. 1235 ЦК України, заповідач має право позбавити права на спадкування будь-кого з числа спадкоємців за законом, окрім тих, які мають право на обов'язкову частку у спадщині [4]. Беззаперечно, практичне здійснення цього права заповідачем буде мати своїм прямим наслідком те, що усунуті спадкоємці за законом свої спадкові права об'єктивно не зможуть реалізувати ні у відповідній нотаріальній конторі, ні в судовому

порядку. Водночас М. П. Баб'юк та О. А. Руденко слушно звертають увагу на те, що ч. 1 ст. 1277 ЦК України такої підстави не передбачає. Виявляючи цю законодавчу прогалину, науковці обґрунтовано пропонують нормативно закріпити факт позбавлення заповідачем спадкоємців за законом права на спадкування як ще одну необхідну обставину для визнання спадщини відумерлою [8, с. 50].

1.2. Територіальна громада як специфічний суб'єкт спадкових правовідносин

Системний аналіз правової природи територіальної громади як учасника цивільних відносин вимагає першочергового розмежування категорій «суб'єкт права на відумерлу спадщину» та загального поняття «суб'єкт права» у контексті спадкування майна. У доктрині цивільного права під спадкоємцем розуміється особа, яка внаслідок смерті фізичної особи (спадкодавця) закликається до спадкування на підставах, визначених законом або заповітом. Згідно з приписами ст. 1216 ЦК України, інститут спадкування визначається як перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [4].

Сучасна структура цивільного законодавства дозволяє відносити до кола спадкоємців не лише фізичних та юридичних осіб, а й інших учасників цивільних правовідносин, серед яких особливе місце посідає держава. Проте статус держави як суб'єкта спадкування характеризується суттєвими специфічними відмінностями порівняно з іншими учасниками. Зокрема, це проявляється у неможливості держави виступати в ролі заповідача, оскільки така правова властивість притаманна виключно конкретній людині через її природне існування та невід'ємне право на вільне волевиявлення.

Варто акцентувати, що чинне законодавство України не передбачає автоматичного визнання держави спадкоємцем у класичному розумінні. Натомість за наявності юридичних фактів, викладених у ст. 1277 ЦК України ініціюється процедура визнання спадщини відумерлою. У такому разі суб'єктом набуття права власності на відповідне майно виступає територіальна громада за

місцем знаходження спадщини. Окрему наукову зацікавленість викликає модель, за якої територіальна громада сприймається як суб'єкт, що приймає спадщину на зберігання в інтересах потенційних спадкоємців. Ця теза підтверджується змістом ч. 2 ст. 1280 ЦК України, де зазначено: «якщо майно, на яке претендує спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини, перейшло як відумерле до територіальної громади і збереглося, спадкоємець має право вимагати його передання в натурі. У разі його продажу спадкоємець має право на грошову компенсацію» [4].

Перехід відумерлого майна у власність територіальної громади кваліфікується як особливий випадок універсального цивільного правонаступництва. У загальнотеоретичному аспекті правонаступництво передбачає безпосередню юридичну залежність прав та обов'язків правонаступника від правової спадщини правопередника. Відповідно, до територіальної громади переходять не лише речові права, а й пасивна частина спадщини – обов'язок задовольнити законні вимоги кредиторів спадкодавця у порядку ст. 1231 ЦК України. Ця позиція співвідноситься із роз'ясненнями, що надані у п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 р. № 7, де вказано, що вимоги про відшкодування витрат з утримання, догляду, лікування та поховання спадкодавця, а також витрат з охорони спадкового майна можуть пред'являтися й до територіальної громади, яка стала власником спадщини, визнаної судом відумерлої [9].

Отже, шляхом механізму відумерлості до територіальної громади переходить не окрема річ, а вся сукупність активів та зобов'язань спадкодавця. Як зазначає О. Є. Кухарев, сутністю переходу такого майна виступає правонаступництво. Водночас дослідник наголошує, що це не свідчить про винятково спадковий характер правовідносин, адже не будь-яке універсальне правонаступництво є спадкуванням. За його висновком, відумерлість слід розглядати лише як окремий вид універсального правонаступництва [5, с. 121].

Процес переходу майна за правилами ст. 1277 ЦК України має низку характерних ознак, що зумовлені участю суб'єкта публічного права у приватно-правових відносинах:

1. Якщо для звичайних спадкоємців прийняття майна є правом, яке здійснюється на власний розсуд, то для громади це стає процедурним обов'язком, який спрямований на забезпечення стабільності цивільного обороту.

2. Законодавством встановлено виключно судовий порядок набуття права власності територіальною громадою. У таких відносинах не передбачено видачу нотаріусом свідоцтва про право на спадщину, що суттєво відрізняє цей процес від загального позасудового порядку спадкування. Разом з тим, роль нотаріусу в цьому процесі є важливою, оскільки згідно з Порядком вчинення нотаріальних дій, «якщо є підстави вважати, що спадщина може бути визнана відумерлою, нотаріус повинен повідомити відповідний орган місцевого самоврядування» (п. 2.2 глави 9 розділу II) [10].

3. Перехід спадщини до територіальної громади характеризується ознакою невідворотності. Громада позбавлена правової можливості відмовитися від прийняття відумерлого майна. Момент виникнення права власності у такому разі пов'язується з набранням законної сили рішенням суду.

На завершення аналізу статусу громади слід звернути увагу на правову позицію Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (ухвала від 5 липня 2023 року у справі № 202/5154/21). Суд констатував, «що територіальна громада завжди має «правомірні очікування» щодо отримання відумерлого майна у комунальну власність. Відповідно, вона володіє речовими правами, які підлягають захисту аналогічно до права власності. Оскільки до складу такої спадщини входять і зобов'язальні елементи (ч. 4 ст. 1277 ЦК України), територіальну громаду слід розглядати як повноцінного універсального правонаступника спадкодавця» [11].

1.3. Спадкова маса відумерлого майна

Принципова особливість переходу відумерлого майна у комунальну власність територіальної громади полягає у тому, що таке правонаступництво можливе виключно в силу законодавчо визначеної підстави. Цей особливий порядок переходу майна спрямований на превенцію безгосподарності спадкового майна та забезпечення стабільності цивільного обороту в умовах об'єктивної відсутності спадкоємців. Разом із тим, констатація цього факту жодним чином не означає, що територіальна громада набуває статусу класичного спадкоємця відумерлої спадщини. Норми цивільного законодавства, аналогічні тим, що безпосередньо поширюються на спадкоємців, можуть визначати правовий статус громади виключно за наявності імперативної вказівки про це у законі. Відповідно, самі по собі загальні правила спадкування на територіальну громаду, до якої перейшло відумерле майно, автоматично не поширюються.

З метою оптимізації правових процедур виявлення нерухомого майна у складі спадщини, що може потенційно бути визнаною судом відумерлою, а також задля системного збільшення матеріальної бази місцевого самоврядування за рахунок нерухомості, розташованої на території юрисдикції відповідних місцевих рад, у 2016 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової долі земельних ділянок, власники яких померли». Цим нормативно-правовим актом передбачено диференційований підхід, який містить загальне правило, що закріплює перехід спадщини, визнаної судом відумерлою у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, тоді як нерухоме майно переходить до громади виключно за його фактичним місцезнаходженням. При цьому законодавець чітко врегулював долю супутніх об'єктів, вказавши, що якщо на об'єкті нерухомого майна на момент відкриття спадщини є рухоме майно, що входить до складу спадщини, таке рухоме майно переходить у власність територіальної громади, якій передано нерухоме майно [12].

Таким чином, системний аналіз наведених законодавчих новел дозволяє дійти обґрунтованого висновку про те, що законодавець цілеспрямовано

встановив концепцію множинності суб'єктів права на відумерлу спадщину серед територіальних громад, розмежувавши юрисдикцію за місцем відкриття спадщини та за місцем фактичного розташування об'єктів нерухомого майна.

Визначаючи обсяг активів та пасивів, що підлягають переходу, необхідно керуватися базовими положеннями цивільного законодавства. Відповідно до ст. 1218 ЦК України, «до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті» [4].

Спадкова маса відумерлої спадщини формується як комплексний масив і включає в себе різноманітні види майна та майнових прав, що залишаються після смерті особи за умови повної відсутності спадкоємців за заповітом або за законом. До такого масиву традиційно входять об'єкти нерухомого та рухомого майна, корпоративні права та відповідні частки у статутному капіталі господарських товариств, об'єкти права інтелектуальної власності, а також невиконані зобов'язання, тобто права та обов'язки, що безпосередньо впливають із чинних договорів. Крім того, спадкова маса охоплює різноманітні фінансові зобов'язання спадкодавця, нараховані, але не виплачені за життя соціальні виплати, а також законні претензії на майбутні надходження - очікувані виплати, компенсації тощо.

Водночас правовий режим майна, яке переходить у комунальну власність за правилами відумерлості, має суттєві обмеження щодо відповідальності. Таке майно обтяжується зобов'язаннями спадкодавця лише в чітко визначеній частині, зокрема щодо відшкодування майнових збитків, компенсації моральної шкоди та сплати неустойки, як це імперативно передбачено ст. 1231 ЦК України. З огляду на це, територіальна громада не несе прямих зобов'язань щодо відшкодування витрат, пов'язаних із похованням спадкодавця, чи покриття інших витрат, вичерпний перелік яких наведено у ст. 1232 ЦК України. Більше того, у площині відповідальності за борги померлого, громада, до якої перейшла відумерла спадщина, повністю звільняється від зобов'язань перед відказоодержувачами. Така логіка спирається на положення ч. 4 ст. 1275 ЦК

України, де встановлено, що якщо на спадкоємця за заповітом, який відмовився від прийняття спадщини, було покладено заповідальний відказ, обов'язок за заповідальним відказом переходить до інших спадкоємців за заповітом, які прийняли спадщину, і розподіляється між ними порівну [4].

За аналогією, територіальна громада не несе жодної відповідальності перед особами, на користь яких заповідачем було зроблено покладання, що регламентоване ч. 2 ст. 1240 ЦК України. Слід також враховувати, що до моменту фактичного та юридичного переходу відумерлого майна у власність громади, здійснюється обов'язкова охорона спадщини у порядку, встановленому ст. 1283 ЦК України. Проте й у цьому аспекті територіальна громада не нестиме фінансових зобов'язань із відшкодування витрат щодо охорони спадкового майна, оскільки у даному випадку вона виступає не як класичний спадкоємець, а виключно як правонаступник із особливим статусом щодо відумерлого майна.

Кінцевим етапом цієї процедури є безпосередній перехід відумерлої спадщини у власність територіальної громади на підставі відповідного рішення суду. Вкрай важливо наголосити, що після набуття права власності така спадщина підлягає управлінню задля забезпечення збереження її економічної вартості та подальшого ефективного використання. Цей процес розпочинається з виявлення спадкового майна, що передбачає юридичне та фактичне встановлення всього масиву активів, які належали померлому. Наступним кроком є проведення фахової оцінки виявлених об'єктів для точного визначення ринкової вартості нерухомості та рухомих речей. Паралельно з цим має бути забезпечено надійне збереження спадкового майна. Логічним завершенням цього процесу стає реалізація або цільове використання майна, що полягає у продажу тих активів, які не можуть бути ефективно інтегровані в інфраструктуру громади, або ж у прямому використанні нерухомості в інтересах місцевих мешканців. Зрештою, саме такий послідовний порядок гарантує належну правову охорону спадкового майна та створює необхідні передумови для його максимально раціонального використання в інтересах усієї територіальної громади.

РОЗДІЛ 2. РОЗГЛЯД СПРАВ ЩОДО ВІДУМЕРЛОЇ СПАДЩИНИ В ПОРЯДКУ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Підсудність, правила подання та зміст заяви

Питання процесуального порядку визнання спадщини відумерлою потребує чіткого дотримання правил територіальної юрисдикції. Згідно з приписами ст. 334 Цивільного процесуального кодексу України (далі по тексту - ЦПК України), підсудність у цій категорії справ має альтернативний характер: Заява про визнання спадщини відумерлою подається до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини [13].

Водночас у науковому середовищі триває дискусія щодо такого законодавчого підходу. Варта особливої уваги позиція окремих науковців, за якою для даної специфічної категорії справ, «зважаючи на мету, з якою спадщина визнається відумерлою, підсудність не правильно визначати за правилами, встановленими ст.1221 ЦК України, за якою місцем відкриття спадщини зазвичай є останнє місце проживання спадкодавця, і тільки коли воно невідоме, враховується місцезнаходження майна (його основна частина)» [14, с. 19]. Наукове обґрунтування цього твердження засноване на тому, що у даному випадку набагато доречнішими є правила ч.ч. 1 та 3 ст. 30 ЦПК України, які чітко регламентують виключну підсудність для судових справ щодо нерухомого майна та вимог кредиторів спадкодавця, які подаються до прийняття спадщини спадкоємцями. З огляду на це, прибічники такої позиції доводять, «що заява має подаватися до суду виключно за місцезнаходженням майна (або його основної частини), а у складних ситуаціях, коли питання щодо відумерлості виникає одночасно стосовно декількох об'єктів нерухомого майна, підсудність має визначатися за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є вищою» [14, с. 19].

Щодо вимог до самого процесуального документа, то згідно зі ст. 335 ЦПК України законодавець встановив жорсткі змістовні критерії: у заяві про визнання спадщини відумерлою мають бути зазначені відомості про час і місце відкриття

спадщини, про майно, що становить спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття [13].

Досліджуючи проблематику збору доказової бази, М. М. Ясинок слушно зауважує, що інформацію про відсутність спадкоємців за заповітом, їхнє усунення чи відмову від майна можна легко перевірити через нотаріат. Натомість встановлення точного кола спадкоємців за законом або осіб, які не прийняли спадщину, є значно складнішим завданням. Науковець наголошує, що такий розшук вимагає додаткових часових і фінансових ресурсів, оскільки, відповідно до ч. 3 ст. 1272 ЦК України, ці особи зберігають за собою право на судове подовження строку для подання заяви про прийняття спадщини [15, с. 224].

Крім того, у сучасній цивілістичній літературі переконливо доводиться позиція, «що у заяві про визнання спадщини відумерлою не можуть ставитися вимоги позовного характеру. Зокрема, помилковим буде просити суд визнати право власності на спадщину, стосовно якої відсутні спадкоємці» [7, с. 34]. Специфіка непозовного цивільного судочинства полягає в тому, що під час розгляду відповідної заяви суд не вирішує спір про право, а лише офіційно визнає спадщину відумерлою та констатує тим самим наявність юридичного факту – відсутності спадкоємців та повний вплив встановленого ЦК України строку для прийняття спадщини. Відповідно, набуття права власності на відумерле майно територіальною громадою відбувається фактично автоматично, виключно на підставі постановленого судового рішення. Якщо ж виникає об'єктивна необхідність саме у визнанні права власності, то до суду подається не заява у порядку окремого провадження, а позов майнового характеру, оскільки чинним процесуальним законом не передбачено можливість розгляду вимог про визнання права власності за правилами непозовного (окремого) провадження.

Разом з тим, у юридичній доктрині обґрунтовано наголошується, що правовою передумовою для набуття права власності територіальною громадою є саме формальне визнання спадщини відумерлою у судовому порядку [16, с.

572]. Традиційним заявником у даній специфічній категорії справ виступає компетентний орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Відповідно до положень ст.ст. 10 та 11 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», статус таких органів мають сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі апарати.

Однак, аналізуючи розвиток національного законодавства, Т. Волинець акцентує увагу на суттєвому розширенні кола суб'єктів, уповноважених ініціювати визнання спадщини відумерлою. Дослідник зазначає, що нині відповідну заяву мають право подавати кредитори спадкодавця, а також власники та користувачі суміжних земельних ділянок. При цьому автор уточнює, що для двох останніх категорій обов'язковою умовою є наявність у складі спадщини земель сільськогосподарського призначення. Як підкреслює науковець, у таких ситуаціях суд в обов'язковому порядку залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини чи розташування спадкової нерухомості [17, с. 377]. Така зміна суб'єктного складу ініціаторів провадження сприяє значно ефективнішому захисту прав зацікавлених осіб та стимулює раціональне використання земельного фонду.

Вкрай важливим процесуальним аспектом є часові межі звернення до суду. Як безпосередньо впливає зі змісту ст. 336 ЦПК України, процес ініціювання провадження у справах про визнання спадщини відумерлою є лише частиною складного юридичного складу, другим обов'язковим елементом якого виступає завершення річного строку, що починається з моменту відкриття спадщини. Сплив строку, визначеного ч. 2 ст. 1277 ЦК України, є ключовим елементом правового механізму, який обов'язково має бути наявним на момент подання заявником належним чином оформленої заяви.

Саме тому чинний процесуальний закон містить пряму заборону на відкриття провадження у випадку, якщо відповідну заяву подано до фактичного закінчення одного року з часу відкриття спадщини (ст. 336 ЦПК України). І лише за умови, якщо правосуб'єктний заявник подає обґрунтовану та належним чином оформлену заяву до компетентного суду після повного завершення строку,

визначеного ч. 2 ст. 1277 ЦК України, суд зобов'язаний відкрити провадження у справі та здійснити всі передбачені законом процесуальні дії щодо її підготовки до розгляду по суті.

2.2. Процесуальні особливості доказування та розгляду справ даної категорії

Специфіка судового розгляду заяв про визнання спадщини відумерлою зумовлена самою природою непозовного цивільного судочинства. Як зазначає А. Кочкадамян, окреме провадження у справах про визнання спадщини відумерлою відзначається специфічною матеріально-правовою природою, що зумовлена особливостями об'єктів та способів судового захисту. Окрім того, дослідник звертає увагу на унікальність суб'єктного складу учасників, специфіку предмета судової діяльності, а також процесуального порядку розгляду й вирішення таких справ [18, с. 154].

Відповідно до приписів ст. 337 ЦПК України, справа про визнання спадщини відумерлою розглядається судом з обов'язковою участю заявника та з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб [13]. У доктрині та правозастосовній практиці сформовано чіткий підхід щодо суб'єктного складу. Такими особами можуть бути «співвласники спадкового майна, відказоодержувачі, сервітуарії, кредитори та боржники спадкодавця, особи, які претендують на речі, що знаходилися у спадкодавця на праві користування, володіння тощо. При цьому нотаріуси не є заінтересованими особами та не повинні залучатися до участі у справі (п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7)» [6, с. 34]. Водночас ч. 2 ст. 337 ЦПК України передбачає обов'язкове залучення до участі у справі в якості заінтересованих осіб у справі органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та (або) за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини [13]. Необхідно окремо наголосити, що залучення органів місцевого самоврядування до участі у справі як заінтересованих осіб є процесуально обов'язковим у тих

випадках, коли з ініціативою (заявою) про визнання спадщини відумерлою звертаються кредитори спадкодавця або власники чи користувачі суміжних земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

За системним змістом ч. 4 ст. 294 ЦПК України, розгляд справ окремого провадження у суді здійснюється з додержанням загальних правил судочинства, за винятками, встановленими відповідними розділами. Проте детальний аналіз актуальної судової практики з цієї категорії справ висвітлює певну процесуальну прогалину, за якою у судових ухвалах часто не зазначається, за якими саме правилами — загального чи спрощеного позовного провадження — розглядатиметься відповідна заява.

Специфіка підготовки більшості справ окремого провадження полягає в тому, що, на відміну від позовного провадження, вона часто здійснюється суддею одноосібно, без проведення повноцінного підготовчого судового засідання. Цей процесуальний нюанс створює суттєві перешкоди у питаннях правильного застосування норм матеріального права. Пов'язано це насамперед із відсутністю спору про право цивільне у цій категорії справ, а отже — із відсутністю процесуально рівноправної протилежної сторони, яка могла б визнати чи мотивовано спростувати обставини, наведені заявником. З огляду на це, науковці обґрунтовано наголошують на гострій необхідності проведення попереднього (підготовчого) судового засідання. Саме ця розширена процесуальна форма створює реальні передумови для здійснення комплексу дій, які в будь-який інший спосіб виконати вкрай складно [19, с. 68]. Зокрема, підвищена складність спадкових справ значною мірою зумовлена необхідністю правильного застосування норм спадкового права в часі [6, с. 31]. Для досліджуваної категорії справ цей аспект є надзвичайно актуальним, оскільки, як слушно зауважують дослідники, «непоодинокими є випадки, коли з моменту смерті спадкодавця минають не роки..., а десятиріччя, а майно залишається невпорядкованим» [20, с. 75]. Органи місцевого самоврядування нерідко ініціюють процеси визнання спадщини відумерлою лише після впливу тривалого проміжку часу з моменту смерті особи. Саме тому суд, ще на етапі підготовки

справи до судового розгляду, зобов'язаний дати точну правову кваліфікацію конкретному правовідношенню та достеменно з'ясувати, які саме правові норми діяли на час відкриття спадщини і мають бути застосовані.

Згідно з матеріально-правовими приписами ст. 1277 ЦК України, у справах щодо визнання спадщини відумерлою формується чітко визначений предмет доказування. До його структури обов'язково включаються обставини, що підтверджують факт існування спадкового майна, точний час відкриття спадщини, об'єктивну відсутність спадкоємців (як за законом, так і за заповітом), а також факти прийняття чи офіційної відмови від спадщини тими особами, які закликалися до спадкування. Важливим аспектом правозастосовної практики є те, що фактичне користування майном, яке входить до складу спадщини, будь-якими сторонніми особами без належного юридичного підтвердження їхнього статусу спадкоємців, не створює правових наслідків і не може слугувати законною підставою для відмови суду у визнанні спадщини відумерлою.

У непозовному провадженні щодо визнання спадщини відумерлою судовий захист має комплексний характер і може охоплювати як специфічні законні інтереси, так і безспірні (неоспорювані) суб'єктивні права фізичних, юридичних осіб або держави в цілому.

Законні інтереси, що підлягають судовому захисту в межах цього провадження, фактично існують поза межами класичних цивільних правовідносин, які підпадають під юрисдикцію суду у позовному порядку. Їхня ключова особливість полягає у тому, що вони мають виражений юридичний характер, і саме їхнє задоволення (процесуальний захист) створює необхідні передумови для можливості безперешкодної реалізації тих чи інших повноцінних суб'єктивних прав у майбутньому (зокрема, права комунальної власності). Згідно з підходом законодавця, такі специфічні законні інтереси виступають об'єктом судового захисту як певний виняток із загального правила, оскільки зазвичай, за відсутності спору, вони реалізуються в позасудовому порядку, проте специфіка правового режиму відумерлої спадщини вимагає їхньої фіксації виключно через судову процедуру.

2.3. Судове рішення як підстава виникнення права комунальної власності на майно

Логічним і безальтернативним завершенням процедури визнання майна відумерлим є відповідний правозастосовний акт – судове рішення. Відповідно до нормативних приписів ст. 338 ЦПК України, суд, встановивши, що спадкоємці за заповітом і за законом відсутні або спадкоємці усунені від права на спадкування, або спадкоємці не прийняли спадщину чи відмовилися від її прийняття, ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді відповідно до закону [13]. Зміст такого рішення у справах непозовного провадження має суворо відповідати імперативні вимогам ст. 265 ЦПК України та включати всі необхідні структурні елементи. Зокрема, вступна частина документа має містити офіційне найменування суду, деталізований склад суду, унікальний номер справи, точну дату і місце ухвалення рішення, а також імена або повні найменування учасників справи. Своєю чергою, описова частина покликана об'єктивно викласти суть поданої заяви, узагальнити правові пояснення учасників справи, чітко зафіксувати обставини, на які вони посилаються як на фундаментальну підставу своїх вимог чи заперечень, а також систематизувати доказову базу, подану заінтересованими особами.

Ключову роль у забезпеченні законності відіграє мотивувальна частина рішення. Вона включає детальний логіко-юридичний опис встановлених судом обставин, критичну оцінку досліджених доказів та вичерпний перелік норм матеріального і процесуального права, які суд безпосередньо застосував при вирішенні конкретної справи. Саме ця частина дозволяє повною мірою забезпечити обґрунтованість судового рішення та гарантувати принцип правової визначеності. Фінальним елементом є резолютивна частина, що містить категоричний висновок суду про визнання спадщини відумерлою та імперативну вказівку на те, що спадкове майно переходить у комунальну власність відповідної територіальної громади (або іншого суб'єкта, якщо це прямо передбачено спеціальним законом). Крім того, тут фіксується розподіл судових

витрат, визначаються чіткі строки і порядок набрання рішенням законної сили, а також роз'яснюється порядок і строк подання апеляційної скарги.

Таким чином, суворо регламентований зміст судового рішення у справах про визнання спадщини відумерлою забезпечує чітке структурування правової інформації, надаючи повний, послідовний та зрозумілий виклад суті справи, обставин її розгляду та остаточного владного припису суду. Це не лише сприяє забезпеченню прозорості судового процесу, а й виступає надійною гарантією захисту законних прав та інтересів усіх учасників справи.

Судове рішення у цій категорії справ є надважливим і кінцевим етапом у складному механізмі захисту майнових прав та економічних інтересів місцевого самоврядування. Такий юрисдикційний акт ухвалюється виключно на підставі беззаперечного встановлення сукупності юридичних фактів, які свідчать про об'єктивну відсутність спадкоємців і вплив встановленого законом строку для прийняття спадщини. Відтак, судове рішення виконує подвійну функцію: з одного боку, воно легалізує право територіальної громади на спадкове майно, а з іншого – усуває безгосподарність спадкового майна, що виникла у цивільному обороті через відсутність правонаступників.

Варто також окремо наголосити на процесі управління активами у так званий перехідний період. До моменту офіційного переходу відумерлої спадщини у власність територіальної громади на підставі ухваленого судового рішення, таке майно не може залишатися поза правовим контролем. Воно повинно бути належним чином описане, і відповідно до вимог закону має бути забезпечена його надійна охорона. Ця відповідальна функція імперативно покладається на нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а у разі його фізичної чи юридичної відсутності у відповідному нотаріальному окрузі – на компетентний виконавчий орган місцевого самоврядування.

Розглядаючи момент виникнення права власності, слід звернути увагу на специфіку статусу громади як правонаступника. Загальновизнаною як у сталій судовій практиці, так і у вітчизняній правовій доктрині є теза, згідно з якою спадщина набуває офіційного статусу відумерлої безпосередньо в момент

набрання судовим рішенням законної сили. Однак право комунальної власності на означене нерухоме майно виникає у територіальній громаді лише з моменту проведення відповідної державної реєстрації цього права у встановленому законом порядку. Такий механізм суттєво відрізняється від класичного спадкування фізичними особами. Як слушно зауважує О. Є. Кухарєв, стосовно спадщини, прийнятої звичайним спадкоємцем, «застосовується фікція зворотної сили прийняття спадщини, сформульована у ч. 5 ст. 1268 ЦК - незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини. Значення зворотної сили прийняття спадщини виявляється в тому, що саме на час відкриття спадщини визначається її склад, коло спадкоємців, обсяг боргів спадкодавця, інші обов'язки, що обтяжують спадщину» [21, с. 132]. Для територіальної ж громади така ретроактивна юридична фікція набуття права власності не застосовується, що ще раз підкреслює її специфічний, публічно-правовий статус у цих цивільних правовідносинах.

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НАБУТТЯ СТАТУСУ ВІДУМЕРЛОЇ СПАДЩИНИ

3.1. Процедура передачі майна у комунальну власність територіальної громади

Механізм переходу майна до територіальної громади відповідно до приписів ст. 1277 ЦК України характеризується низкою ознак, які об'єктивно зумовлені участю суб'єкта публічного права у системі приватноправових відносин, а також наявністю особливих юридичних фактів, необхідних для виникнення такого правового зв'язку. Відповідно до ч. 3 зазначеної статті, спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцезнаходженням нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходженням основної частини рухомого майна [13]. У вітчизняній цивілістиці правова природа цього явища викликає обґрунтовані дискусії. З цього приводу О. Є. Кухарєв переконливо доводить, що перехід відумерлого майна до територіальної громади не є спадкуванням, а тому розміщення ст. 1277 ЦК України у шостій книзі викликає заперечення. Науковець наголошує, що визнання спадщини відумерлою виступає винятково підставою набуття права комунальної власності. Відтак дослідник пропонує закріпити цю норму в главі 24 ЦК України, аргументуючи це тим, що перехід активів померлої особи відбувається повністю поза межами спадкових правовідносин [22, с. 222].

Водночас крапку у цій доктринальній дискусії щодо галузевої приналежності інституту поставила судова практика на найвищому рівні. Зокрема, у постанові від 14 грудня 2022 року у справі № 461/12525/15 (провадження № 14-190цс20) Велика Палата Верховного Суду, здійснюючи детальний розгляд проблеми щодо застосування норм матеріального і процесуального законодавства під час визнання спадщини відумерлою крізь призму процедур розгляду цих справ і способу захисту інтересів територіальної громади на спадкове майно, сформулювала таку правову позицію: «інтерес

територіальної громади в отриманні спадкового майна у власність громади в разі відсутності спадкоємців є наслідком неотримання спадщини будь-ким зі спадкоємців або наслідком їх відсутності взагалі. За таких обставин слід дійти висновку, що такі правовідносини є подібними до спадкових, хоч до них у цілому не відносяться. На користь цього висновку свідчить також розміщення норм права про можливість визнання спадщини відумерлою саме у книзі шостій ЦК України «Спадкове право» [23].

Невід'ємною складовою процедури переходу майна є забезпечення його фізичного та юридичного збереження. Слід зазначити, що відповідно до ст. 1283 ЦК України спадщина, яка з тих чи інших причин не була прийнята спадкоємцями, перебуває під охороною до моменту офіційного визнання її відумерлою. Законодавець чітко врегулював фінансовий аспект цього процесу, за яким після визнання спадщини відумерлою всі обґрунтовані витрати на охорону спадкового майна компенсуються органом місцевого самоврядування, що діє від імені та в інтересах територіальної громади, яка безпосередньо набуває право власності на ці активи (ч. 4 ст. 1283 ЦК України).

Безпосередньо після набрання рішенням суду законної сили у справах про визнання спадщини відумерлою, територіальна громада ініціює послідовний комплекс юридично заходів, спрямованих на належне оформлення своїх майнових прав. Цей багатоетапний процесуальний алгоритм охоплює період від отримання копії судового рішення до фінальної державної реєстрації речових прав. На початковому етапі компетентні виконавчі органи громади здійснюють детальний аналіз змісту судового рішення та формують необхідний пакет супровідних документів. Після підготовки документації уповноважений суб'єкт звертається до відповідного суб'єкта державної реєстрації прав з метою офіційного закріплення права комунальної власності на спадкове майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Вкрай важливою складовою цього періоду залишається безперервне забезпечення охорони активів, яке триває аж до моменту остаточного юридичного оформлення права власності. Протягом усього цього часу орган місцевого самоврядування

продовжує здійснювати активні заходи для фактичного збереження та ефективного управління спадковою масою, після чого і відбувається законодавчо передбачена процедура відшкодування здійснених витрат на охорону.

Логічним завершенням процедури переходу відумерлої спадщини у комунальну власність є набуття територіальною громадою повноцінної тріади правомочностей власника, що надає їй виключне право на повне володіння, користування та розпорядження таким майном відповідно до норм чинного законодавства. На практиці це означає, що самоврядна спільнота отримує дискреційні повноваження самостійно вирішувати питання щодо подальшої долі та цільового управління відумерлими активами, виходячи з потреб і інтересів місцевих жителів. Зокрема, задля оптимального використання ресурсів та забезпечення соціального благополуччя, таке майно може бути передане в цільове користування іншим особам або передане в комерційну оренду. Крім того, реалізація права на відчуження (продаж) відумерлого майна на конкурентних засадах відкриває перед громадою додаткові можливості для наповнення місцевого бюджету та залучення фінансових інвестицій, необхідних для реалізації важливих соціальних та інфраструктурних проєктів.

3.2. Механізми захисту прав спадкоємців у разі повернення відумерлої спадщини

Законодавче регулювання правового режиму відумерлої спадщини не обмежується виключно процедурою переходу майна до територіальної громади, а й містить спеціальні гарантії для захисту інтересів законних правонаступників. Згідно з приписами ч. 2 ст. 1280 ЦК України, якщо майно, що перейшло у власність територіальної громади внаслідок офіційного визнання спадщини відумерлою, залишається і фізично зберігається, спадкоємець, який з поважних причин не встиг прийняти спадщину вчасно, наділяється правом вимагати його передання в натурі. У тому ж випадку, якщо вказане майно вже було реалізоване

(продане), такий спадкоємець має легітимне право на відповідну грошову компенсацію.

Ця законодавча конструкція відіграє фундаментальну роль у системі захисту прав спадкоємців, які внаслідок різноманітних, об'єктивних чи суб'єктивних, життєвих обставин не змогли реалізувати своє право на прийняття спадщини у встановлений законом строк. Вона передбачає дієвий механізм реституції (відновлення) їхнього порушеного майнового права шляхом фактичного повернення майна, яке залишилося в натурі після його переходу до комунальної власності. Такий правовий інструментарій виступає своєрідним компенсаторним способом відшкодування потенційних втрат для тих спадкоємців, які були тимчасово позбавлені можливості своєчасно оформити свої спадкові права.

Здійснюючи ґрунтовне дослідження вказаного проблемного питання, О. Є. Кухарев в одній із своїх наукових праць звертає увагу на очевидну суперечливість та непослідовність національної судової практики щодо процедури повернення спадкоємцю відумерлого майна. З цього приводу науковець зазначає: «Так, в одних випадках суди відмовляють у задоволенні відповідного позову у зв'язку з тим, що на час розгляду справи рішення суду про визнання спадщини відумерлою не скасовано, право власності територіальної громади на нерухоме майно не оспорено, а відтак відсутні підстави для визнання права власності на спірне майно за позивачем. В інших випадках суди задовольняють позови спадкоємців, не вимагаючи при цьому скасування рішення про визнання спадщини відумерлою» [24, с. 203-204].

Аналізуючи матеріально-правові аспекти цієї проблеми, слід наголосити, що сам факт раптової появи спадкоємця після легітимного набуття територіальною громадою права власності на відумерлу спадщину зовсім не означає безумовного та автоматичного повернення йому цього майна. Ключовим у нормативному змісті ч. 2 ст. 1280 ЦК України є семантичне словосполучення «майно, на яке претендує спадкоємець». Відтак, спадкоємець повинен не просто фізично чи юридично з'явитися, але й аргументовано претендувати на спадкову

масу, що, у свою чергу, означає обов'язкову присутність у нього, як в універсального правонаступника померлого, підтвердженого суб'єктивного права на отримання спадкового майна. Уважаємо за необхідне зазначити, що таке повноцінне суб'єктивне право може мати місце виключно після належного юридичного оформлення – прийняття його володільцем спадщини. Разом з тим, невраховуючи чіткого законодавчого положення про те, що виникнення у спадкоємця права на спадщину нерозривно пов'язується з моментом її відкриття (ч. 5 ст. 1268 ЦК України), безпосереднє здійснення права на судовий захист спадкових прав стає можливим саме із моменту фактичного чи юридичного прийняття спадщини. Певно, саме тому ряд авторів виступають із доктринальною пропозицією щодо визначення спеціального статусу особи, яка має законне право закликатися до спадкування, але своєчасно не звернулася із відповідною заявою про прийняття спадщини і наразі не змогла довести свого беззаперечного права на її отримання. Таких осіб у науковій літературі пропонують ідентифікувати терміном «потенційний спадкоємець» [25, с. 15].

У площині практичної реалізації своїх прав спадкоємець може звернутися до територіальної громади з вимогою щодо передачі відумерлого майна виключно в межах чинних спадкових правовідносин. Проте виникає юридична колізія: після того, як право власності на відумерле майно набувається територіальною громадою, первинні спадкові відносини трансформуються у класичні відносини власності. Це, відповідно, вимагає зворотного перетворення відносин посмертного наступництва задля ефективного захисту спадкових прав.

З огляду на це, здається абсолютно обґрунтованим і процесуально необхідним надати такому спадкоємцеві можливість офіційного встановлення додаткового строку для прийняття спадщини та подання відповідної заяви. Саме цей юридичний факт знову активує спадкові відносини і продовжує їхню дію до моменту, коли спадкоємець легітимно отримає право власності на спадщину. Отже, для повноцінного використання правового механізму повернення відумерлого майна спадкоємець повинен спочатку звернутися до суду з позовною заявою про визначення додаткового строку для подання заяви про

прийняття спадщини згідно з імперативними вимогами ч. 3 ст. 1272 ЦК України, і лише потім подати таку нотаріальну заяву у разі успішного задоволення його позову.

Окремої критичної уваги заслуговує буквальне тлумачення норм ч. 2 ст. 1280 ЦК України, де законодавець прямо зазначив лише два можливих випадки, за яких спадкоємці можуть пред'явити свої майнові вимоги до територіальної громади: 1) майно на момент звернення перебуває у комунальній власності територіальної громади та об'єктивно зберіглося у натурі; 2) відбувся комерційний продаж територіальною громадою цього майна третій особі. У цьому останньому випадку закон констатує неможливість витребування майна в натурі, допускаючи лише набуття права на відповідну грошову компенсацію. До речі, методика розрахунку чи конкретний розмір цієї компенсації у законі чітко не вказані, що створює додаткові труднощі у правозастосуванні. Більше того, при буквальному тлумаченні наведеної норми можливо зробити висновок, що у випадку безоплатної передачі територіальною громадою у власність іншої особи відумерлого майна, законний спадкоємець фактично позбавляється права вимагати його повернення в натурі. Водночас у нього об'єктивно відсутнє і право вимоги грошової компенсації, оскільки юридично відсутній сам факт продажу майна та отримання громадою коштів. На практиці такий правовий вакуум цілком можливий, наприклад, у разі безоплатної передачі комунального майна у приватну власність шляхом процедури приватизації, що залишає спадкоємця без дієвих механізмів захисту його порушеного права.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження аспектів визнання спадщини відумерлою за законодавством України можна сформулювати такі висновки.

По-перше, матеріально-правові підстави для процедури визнання спадщини відумерлою визначені у ч. 1 ст. 1277 ЦК України. Згідно з цією нормою, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцезнаходженням нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходженням основної частини рухомого майна зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою.

По-друге, у разі переходу відумерлого майна у власність територіальної громади має місце специфічний випадок цивільного правонаступництва універсального характеру. Його особливість полягає в тому, що до територіальної громади в єдиному комплексі переходять не лише активні майнові права, що належали померлому власнику, але й пасивні обов'язки – зокрема, необхідність задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, заявлені в порядку ст. 1231 ЦК України.

По-третє, спадкова маса відумерлої спадщини має складну та багатoeлементну структуру, що включає різноманітні види майна та прав, які залишаються після смерті особи. До її складу, зокрема, входять об'єкти нерухомого та рухомого майна; корпоративні права та відповідні частки у статутному капіталі; об'єкти права інтелектуальної власності; фінансові зобов'язання спадкодавця; соціальні виплати; невиконані угоди; а також законні ще не отримані виплати, компенсації тощо.

По-четверте, правовий режим майна, яке переходить у власність територіальної громади за правилами відумерлості, передбачає обмежену відповідальність. Таке майно обтяжується зобов'язаннями спадкодавця виключно в частині відшкодування майнових збитків, моральної шкоди і сплати неустойки (штрафу, пені), як це передбачено ст. 1231 ЦК України. Відтак, на

відміну від звичайних спадкоємців, територіальна громада звільняється від зобов'язань щодо відшкодування витрат, пов'язаних із похованням спадкодавця, чи інших витрат, вичерпний перелік яких закріплений у ст. 1232 ЦК України.

По-п'яте, процесуальний механізм розгляду цієї категорії справ характеризується низкою особливостей. За правилами ст. 334 ЦПК України, підсудність є альтернативною. При розгляді заяви в порядку окремого провадження суд не вирішує спір про право, а лише офіційно визнає спадщину відумерлою.

По-шосте, судове рішення є ключовим правозастосовним актом, зміст якого має суворо відповідати вимогам ст. 265 ЦПК України та включати всі необхідні структурні елементи: вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини. Лише після набрання рішенням законної сили територіальна громада отримує можливість здійснити послідовний комплекс реєстраційних заходів для остаточного юридичного оформлення своїх речових прав на спадкове майно.

По-сьоме, офіційний перехід відумерлої спадщини у комунальну власність наділяє територіальну громаду повноцінною тріадою правомочностей власника. Громада отримує дискреційне право самостійно вирішувати питання щодо подальшого використання, управління та розпорядження відумерлим майном відповідно до потреб місцевих жителів. Проте реалізація цих прав має здійснюватися з обов'язковим урахуванням того факту, що кредиторські вимоги до спадкодавця (компенсація шкоди, неустойка) зберігають свою чинність.

Нарешті, вітчизняне законодавство передбачає дієвий механізм захисту прав спадкоємців, які з поважних причин пропустили строк на прийняття спадщини. Згідно з ч. 2 ст. 1280 ЦК України, якщо майно, що перейшло у власність громади внаслідок визнання спадщини відумерлою, залишається і зберігається, такий спадкоємець має беззаперечне право вимагати його передання в натурі (реституції). У тому ж випадку, якщо майно вже було реалізоване, спадкоємець наділяється правом на відповідну грошову компенсацію, що виступає ключовою гарантією непорушності права приватної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. 2-ге вид. Київ: КНТ, 2007. 288с.
2. Печений О.П. Спадкове право. Х. : Фактор, 2012. 368 с.
3. Солтис Н.Б. Набуття територіальною громадою права власності на житло, визнане відумерлим // Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах : зб. наук. пр./НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; за ред. О. Д. Крупчана, О. О. Первомайського. – К. : Редакція журн. «Право України», 2013. С. 235– 254. URL: file:///C:/Users/PC/Downloads/vnulpurn_2017_861_55.pdf
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 20.04.2026).
5. Кухарев О.Є. Визнання спадщини відумерлою: окремі питання правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 4. С. 119-128. URL: [https://pr.cn.court.gov.ua/userfiles/file/2517/chasopus/Chasopis-n4\(13\)_2013.pdf](https://pr.cn.court.gov.ua/userfiles/file/2517/chasopus/Chasopis-n4(13)_2013.pdf)
6. Новосад А.С., Момот А.І. Особливості розгляду справ про визнання спадщини відумерлою. *Правові новели*. 2018. № 6. С. 30–34. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/6_2018/6_2018.pdf
7. Кухарев О.Є. Процесуальні аспекти визнання спадщини відумерлою. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 3. С. 33–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsprv_2016_3_9
8. Баб'юк М.П., Руденко О.А. Актуальні питання визнання спадщини відумерлою за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 49-53. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/9_2023.pdf
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>

10. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення 22.04.2026).
11. Ухвала Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 5 липня 2023 року, справа № 202/5154/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112146057>
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової долі земельних ділянок, власники яких померли» від 20.09.2016 № 1533-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-19#Text> (дата звернення 22.04.2026).
13. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 28.04.2026).
14. Бондаренко-Зелінська Н., Бориславська М., Трач О. Процесуальні аспекти визнання спадщини відумерлою. Університетські наукові записки. 2022. № 3(87). С. 14–34. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/87_14-34/pdf
15. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження в цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : Монографія / М. М. Ясинок. К. : Алерта, 2014. 352 с.
16. Комаров В. В. Окреме провадження : монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В.В.Комарова. Х. : Право, 2011. 312 с.
17. Волинець Т. Відумерла спадщина як підстава виникнення права комунальної власності. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 374–379. URL: [file:///C:/Users/PC/Downloads/vnulpurn_2017_861_55%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/PC/Downloads/vnulpurn_2017_861_55%20(1).pdf)
18. Араїк Кочкадамян. Поняття та сутність окремого провадження у справах про визнання спадщини відумерлою. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022 № 7 (51). С. 152-156. URL: <https://kelmczasopisma.com/en/viewpdf/9660>

19. Іванченко О.П. Мета та завдання попереднього судового засідання як елементу підготовки цивільної справи до судового розгляду. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Число 3. С.27–32. URL: <https://bit.ly/3AoK5ny>
20. Бондаренко-Зелінська Н., Бориславська М., Трач О. Суб'єкти права на звернення до суду у справах про визнання спадщини відумерлою. *Університетські наукові записки*. 2021. № 2 (80). С. 70–94. URL: <https://doi.org/10.37491/UNZ.80.7>
21. Кухарєв О.Є. Сучасні тенденції розгляду судами справ про визнання спадщини відумерлою. *Слово національної школи суддів України*. 2023. №2 (43). С. 127-140. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2023_2_43/kuhariev.pdf
22. Кухарєв О.Є. Правова природа переходу відумерлої спадщини у власність територіальної громади. *Право України*. 2013. № 10. С. 218-225. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b5d734e6-1fd6-40f3-baa3-1a7c39a9eed8/content>
23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 року у справі № 461/12525/15 (провадження № 14-190цс20). <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109046336&red=100003feb3f0defa920970c1ba8cbfad80f7cb&d=5>
24. Кухарєв О. Є. Правові підстави повернення спадкоємцю відумерлого майна. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 203-207. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/840>
25. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.; за заг. ред. С. Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2007. 1216 с.